

Over de omkering van de verhouding van doel en middel in de wetenschap

Jacques Van Keymeulen, UGent

Samenvatting

In mijn bijdrage verdedig ik de stelling dat de manier waarop de wetenschapsbeoefening vandaag is georganiseerd soms een illustratie is van de omdraaiing van de verhouding tussen doel en middel – een omdraaiing die de filosoof Rudolf Boehm zeer heeft beziggehouden. Die omdraaiing kan ook een gevaar betekenen voor de taalwetenschap, in die zin dat de eis theorie en methode te vernieuwen in de plaats komt van de bestudering van de taalfeiten. Zaak is goede wetenschappelijke vragen te stellen, en die trachten te beantwoorden met de gijkte theorie en methode – ook al is men eventueel niet innovatief.

Abstract

In my contribution, I defend the idea that the present-day organization of scientific research sometimes is to be considered an illustration of the reversal of the means-end relationship – a reversal which was the focus of the philosophical work of Rudolf Boehm. The means-end reversal could pose a danger to linguistics because the requirement of innovating linguistic theory and method sometimes replaces the study of linguistic facts. It is important to pose the right questions, and select the appropriate theory and method, whether they are innovative or not.

Het artikel ‘Crisis in de taalkunde’ van Van de Velde en van der Horst roept een aantal vragen op, waarvan ik er in het toegemeten aantal woorden maar een paar – en dan nog summier – kan behandelen. Om de achtergrond van de opmerkingen die gaan volgen te doen begrijpen, stel ik mijn vroegere wetenschappelijke activiteiten in het kort voor. Vanaf 1980 was ik aan de UGent wetenschappelijk medewerker aan het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)*, een thematisch woordenboek waaraan ongeveer een halve eeuw is gewerkt.¹ Vanaf 2004 (tot 2018) was ik aan de

---

¹ Het *WVD* werd opgestart in 1972 door prof. Willem Pée aan de UGent. Het is een thematisch-onomasiologisch opgezet woordenboek naar de ideeën van prof. A. Weijnen van de KU Nijmegen, waar het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD)* en het *Woordenboek van de Limbugse Dialecten (WLD)* werden voorbereid (vanaf de jaren 90 met een deelredactie aan de KU Leuven). Voor een recent artikel over de woordenboeken, en de stand van zaken i.v.m. de samenvoeging ervan: zie Van Keymeulen e.a. (2019) en de website <https://dsdd.ivdnt.org/DSDD/search>. De eerste medewerkers aan het *WVD* waren Magda Devos en Hugo Ryckeboer.

UGent professor Nederlandse Taalkunde en gaf ik les over de externe geschiedenis van het Nederlands², historische fonologie, dialectologie en Afrikaans. Mijn onderzoekswerkzaamheden bleven echter grotendeels bepaald door de afwerking van het *WVD*.

Het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* is een onderneming die helemaal kadert in het 19de-eeuwse paradigma van ‘*Wörter-und-Sachen*’³. Er werd massaal dialectische woordenschat verzameld via vragenlijsten, die een grondige etnologische⁴ kennis veronderstelden van de leefwereld van de dialectspreker, om op die manier materiaal aan te brengen voor woordgeografie. Iets oubolligers kan men vandaag de dag in de taalwetenschap niet verrichten.

De lezing van het artikel van Van de Velde en van der Horst voerde me terug naar de colleges over filosofie die ik van de betreurde prof. Rudolf Boehm⁵ mocht genieten, dit jaar net vijftig jaar geleden. Het slot van het artikel van Van de Velde en van der Horst: ‘De interesse in taal blijft overeind, maar de traditionele taalkunde heeft als discipline niet meer het wetenschappelijke monopolie op dit terrein. In die zin is de situatie vergelijkbaar met de secularisering: de mens in West-Europa is niet af van zijn spiritualiteit, maar is minder geneigd om het judeo-christelijke monopolie te erkennen om die spiritualiteit te belijden’, bracht me bij een gedachte van Boehm die hij al in zijn eerste les naar voren bracht. Door de voortschrijdende secularisatie namelijk leek het er volgens hem op of een aantal attributen waardoor in de christelijke traditie het goddelijke wordt gekenmerkt, te weten ‘immanente goedheid’ en ‘oneindigheid’, nu aan de wetenschap waren toegekend.

Aan die ‘immanente goedheid’ van de wetenschap kon volgens Boehm getwijfeld worden sedert de dag dat de nucleaire wetenschap het mogelijk heeft gemaakt de hele mensheid te vernietigen. Het heeft overigens maar een paar jaar gescheeld of Hitler had de bom te pakken. Wat de ‘oneindigheid’ betreft, kan men de vraag stellen – en nu keer ik naar de taalkunde terug – of het mogelijk is dat het wetenschappelijke werk af is. Is het zo dat men eindeloos

---

² Met externe geschiedenis van het Nederlands bedoelt men de geschiedenis van de taal als maatschappelijk verschijnsel.

³ *Wörter und Sachen* was de naam van een tijdschrift dat zich o.a. keerde tegen de tendens bij de 19de-eeuwse Junggrammatiker om nagenoeg uitsluitend met klanken bezig te zijn. Taalwetenschap moest een onderdeel worden van een veel bredere cultuurwetenschap.

⁴ Het woord *volkskunde* wordt vandaag veelal als politiek incorrect ervaren.

⁵ Rudolf Boehm stierf op 29 augustus 2019. Hij werd geboren in Berlijn in 1927 en was professor aan de UGent van 1967 tot 1992. Hij was een kenner van het werk van Husserl en wordt de bewaker genoemd van de fenomenologische traditie. Zijn belangrijkste werk is: *Kritiek der Grondslagen van onze Tijd* (1977)

nieuwe theorieën kan ontwerpen om taal tegen het licht te houden, of zou men ooit kunnen besluiten dat de beste theorie gevonden is en dat we het denken daarover dus kunnen afronden – en is dat een crisis? Zou de taaltheorie ‘af’ kunnen zijn? Het is een prikkelende gedachte. Is dat de reden waarom de auteurs stellen: ‘Bij nader inzien is de diagnose dus wellicht niet dat de taalkunde er niet al te best aan toe is, maar wel dat die ‘opgegaan’ is in of ‘overgenomen’ is door, of ‘aansluiting’ gevonden heeft bij andere domeinen’?

Boehm noemt onze tijd – in 1977, maar m.i. geldt de gedachte nog steeds en zelfs steeds meer – als de tijd van de wetenschap. Die tijd wordt echter gekenmerkt door wat hij noemt de ‘omkering van de verhouding van doel en middel’; de lange geschiedenis van die tendens, die hij terugvoert tot de Griekse oudheid, is het belangrijkste onderwerp van zijn denken. In wat volgt probeer ik een dergelijke omkering aan te duiden in de manier waarop de wetenschap vandaag is georganiseerd, en wijs ik op een mogelijke valkuil in dat verband voor de taalkunde.

De academische wereld is sedert 2008 onderworpen aan een financierings-decreet⁶ waardoor de wetenschappelijke output (vooral doctoraten en hoog ‘gerankte’ artikelen) een belangrijk criterium werd voor financiering⁷. Die omstandigheid heeft een logica in beweging gebracht waarbij de wetenschap voor een groot deel ten dienste kwam te staan van die financiering. Die omkering van doel (wetenschappelijke kennis) en middelen (de financiering ervan), die het gevolg is van neoliberal rendementsdenken, heeft samen met factoren als de kolonisering van het hoger onderwijs door de Anglo-Amerikaanse universitaire structuur en taal, nieuw wetenschappelijk gedrag teweeggebracht – ook op het gebied van de humane wetenschappen⁸, die soms jaloers lijken te zijn op de successen van de exacte wetenschappen.⁹ De woorden van Boehm in 1977 lijken mij hier profetisch: ‘Wetenschappelijke publicaties schijnen tot doel te hebben de resultaten van het onderzoek bekend te maken. Maar het

---

⁶ Het Decreet betreffende de financiering van de werking van de hogescholen en de universiteiten in Vlaanderen van 2008 werd achteraf op enkele detailpunten gewijzigd.

⁷ Het moet gezegd dat de wetenschappelijke wereld (de universiteiten) die criteria zelf heeft voorgesteld.

⁸ Aan de UGent werd in 2021 aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte ten behoeve van de permanente vorming en maatschappelijke uitstraling een *Humanities Academie* opgericht. De onderwerpen waarmee de faculteit zich bezighoudt, kunnen blijkbaar enkel nog in het Engels benoemd worden.

⁹ Voortschrijdend inzicht heeft er wel voor gezorgd dat de UGent in 2020 de *San Francisco Declaration on Research Assessment* heeft ondertekend. Daarin wordt duidelijk gemaakt dat kwantiteit meten niet steeds de meest wenselijke procedure is bij de evaluatie van wetenschappelijk onderzoek.

onderwerp van het onderzoekswerk is voor de wetenschapsman vaak louter voorwendsel om te kunnen publiceren: naar de publicatie gaat alle belangstelling'. Bij hoe langer hoe meer onderzoek rijst m.i. inderdaad de vraag waarom het eigenlijk uitgevoerd is moeten worden.

De auteurs van het opiniërend artikel stellen zich ten doel te bekijken wat de taalkunde de afgelopen decennia gepresteerd heeft. Prestaties worden door de auteurs gelijkgesteld aan 'doorbraken': 'We zien vier grote doorbraken, maar opvallend is dat die doorbraken ofwel geen echte nieuwe ideeën brengen, maar teruggrijpen op oude visies, ofwel de methodologie betreffen. En als er al inhoudelijke vernieuwing is, dan komt die voor een goed deel van buitenaf, doordat psychologen, antropologen, neurowetenschappers, computerwetenschappers en fysici zich voor taal zijn gaan interesseren. De taalkunde in de klassieke zin bevindt zich in een crisis'. De doorbraken die ze in de taalkunde zien, zijn: (i) de kwantitatieve wende (corpusonderzoek), (ii) de aanval op equi-complexiteit (alle talen zijn niet even complex), (iii) de gedeeltelijke rehabilitatie van de Sapir-Whorf-theorie (taal beïnvloedt het denken), en (iv) evolutionaire taalkunde (ontstaan van het taalvermogen bij de menselijke soort). De laatste doorbraak is volgens de auteurs de meeste belovende¹⁰.

De gemelde doorbraken zijn alle interessante innovaties, en ik kan akkoord gaan met de uitspraak van de auteurs: 'Er is, volgens ons, geen *verval*, maar wel een *breuk* met het type onderzoek dat tot voor kort de dienst uitmaakte in de taalkunde. In de termen van Thomas Kuhn (1962): na een periode van '*normal science*' maken we nu een periode van '*revolutionary science*' mee.' Wel vind ik dat een omkering van de verhouding tussen doel en middelen voor kan komen wanneer de focus te veel gelegd wordt op de eis om theorie of methode te innoveren in plaats van de taalfeiten uit te leggen. En dat lijkt in de praktijk toch dikwijls het geval te zijn, als ik de motivatie voor de afkeuring van een heel aantal wetenschappelijke projecten goed inschat. Zeer dikwijls wordt er namelijk geëist bij te dragen aan theorievorming, in plaats van genoeg te nemen met andere resultaten. De zucht naar innovatie mag m.i. de blik niet vertroebelen op wat interessant is te weten te komen.

De roep naar innovatie mag dus niet verhinderen dat taalkundig belangrijke zaken overleving verdienen. Vanuit mijn dialectologische en naamkundige belangstelling zou ik de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (FAND)*, de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (MAND)*, de

---

¹⁰ De auteurs melden ook nog andere ontwikkelingen die eventueel – op kleinere schaal – als doorbraken beschouwd kunnen worden.

Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND), de drie grote dialectwoordenboeken *Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD)*, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD)* en *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)*, het *Verklarend Woordenboek van de Vlaamse Gemeentenamen* en het *Woordenboek van de Familienamen* tot de recente prestaties van de taalkunde willen rekenen – hoewel ze op theoretisch of methodologisch vlak geen enkele innovatie hebben betekend. Hun vernieuwend karakter bestaat erin dat ze vroeger niet bestonden, en nu wel.

De bovenvermelde dialectologische en naamkundige werken doen de kennis over de taalfeiten toenemen en zijn daarom belangrijk. De grote dialectatlassen zijn gelukkig net op tijd klaar geraakt – ik bedoel daarmee dat ze momenteel waarschijnlijk moeilijk gesubsidieerd zouden worden wegens geen bijdrage aan innovatie van theorie of methode – hoewel er op dat terrein beterschap is opgetreden¹¹. De grote regionale dialectwoordenboeken zijn wel in de problemen geraakt door de *revolutionary science* van de laatste decennia. De opzet ervan was grootschalig genoeg om er een heel instituut voor op te richten; er moest echter gewerkt worden met een brokkelige projectfinanciering. Elk van de drie woordenboeken (*WVD*, *WBD* en *WLD*) had als bedoeling de volledige dialectwoordschat op te vragen op honderden plaatsen via vragenlijsten die door vrijwilligers werden ingevuld. Er is sterk bespaard op voorafgaande etnologische studie van de leefwereld van de dialectsprekers, en de manier waarop die in lexicaal relevante concepten opgedeeld kan worden. Er is nog sterker bespaard op navraag en op de lexico-geografische dekking van het onderzoeksgebied. De drie woordenboeken zijn grotendeels het resultaat van roeien met de riemen die men had.

Hoewel er erg veel geld is gegaan naar de woordenboekprojecten, die elk bijna vijftig jaar geduurd hebben, is het werk toch niet volledig voltooid kunnen worden. De redacties van *WBD* en *WLD* zijn verplicht geweest om in ijltempo het aanwezige taalmetaal te publiceren; de laatste *WBD*-publicatie dateert van 2005, die van *WLD* van 2008. Het *WVD* is stopgezet in 2021; bij de laatste grote financiële injectie (€800.000) werd uitdrukkelijk gesteld dat er geen papieren publicaties meer mochten komen, maar dat er enkel nog een database gevuld mocht worden. Die database was sedert de jaren 90 van de vorige eeuw het middel om een woordenboek te schrijven, maar is nu het doel geworden.

---

¹¹ Voortschrijdend inzicht heeft er recentelijk voor gezorgd dat ook in de humane wetenschappen de creatie van databases gefinancierd kan worden.

De tekst hierboven heeft gaandeweg het karakter van een klacht aangenomen. Dat komt doordat taalkundige disciplines die in elk geval een grote maatschappelijke belangstelling wegdragen, wegdeemsteren door de klemtoon op innovatieve inzichten op het gebied van theorie en methode. De dialectologie en ook de naamkunde zijn taalkundige disciplines die erg houden van het documenteren en expliceren van taalfeiten aan de hand van theorieën en methoden die hun deugdelijkheid al hebben bewezen. Ze zijn steeds meer het terrein geworden van emeriti die zich in allerlei geleerde genootschappen bevinden (zoals de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren of de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie), en zijn aan universiteiten marginaal geworden¹². Nochtans was en is het werk niet af.

De nieuwe richtingen in de taalkunde die door Van de Velde en van der Horst worden gesignaleerd, zijn ongetwijfeld zeer belangwekkend. Ik wil in deze bijdrage vooral waarschuwen voor valkuilen die door de huidige tijdsgeest worden gecreëerd. Indien de verhouding van doel en middelen wordt omgekeerd, loopt men het gevaar dat doelstellingen naar beneden worden gedrukt tot voorwendsels, om te kunnen omgaan met middelen. Boehm roept op ‘om zich om een weten te bekommeren, niet ter wille van het weten zelf, maar ter wille van de dingen die de moeite waard zijn te weten.’ ‘De vraag is dus wat de vraag is’, om met Boehm te spreken. Men moet zich de moeite getroosten de keuze van objecten en thema’s te verantwoorden, en vervolgens het geschikte middel kiezen, ook al is het niet innovatief. Dan is er misschien ook nog toekomst voor taalkundige disciplines die nu te slapen zijn gelegd.

Literatuurlijst

- Boehm, R.** (1977). *Kritik der Grundlagen des Zeitalters / Kritiek der grondslagen van onze tijd*. Het Wereldvenster, Baarn. [Vertaald door Willy Coolsaet, taalkundige bewerking door Quy Quintelier] Volledige tekst op <https://www.marxists.org/nederlands/boehm/1977/kritiek/index.htm>
- Debrabandere, F. m.m.v. P. de Baets** (2003). *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Amsterdam: Van Veen.
- Debrabandere, F. et al.** (2010). *De Vlaamse Gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Brussel: Davidsfonds [Werken van de Vlaamse Afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, nr. 28]

---

¹² De enige cursus Naamkunde in het hele Nederlandse taalgebied die bij mijn weten nog bestaat, is die van Pierre Swiggers en Elwys De Stefani aan de KU Leuven.

- FAND** = **Goossens, J., J. Taeldeman en G. Verleyen** (1998: deel I; 2000: deel II + III); **De Wulf, C., J. Goossens en J. Taeldeman** (2005: deel IV). *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Kuhn, Th.** (1962). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- MAND** = **De Schutter, G., B. van den Berg, T. Goeman en T. de Jong** (2005). *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel I*; **Goeman, T., M. van Oostendorp, P. van Reenen, O. Koornwinder en B. van den Berg** (2009). *Deel II*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SAND** = **Barbiers, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, M. Devos en M. van der Ham** (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel I*; **Barbiers, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, J. Van der Auwera en M. van der Ham** (2008). *Deel II*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Keymeulen, J., V. De Tier, R. Vandenberghe, S. Chambers** (2019). The Dictionary of the Southern Dutch Dialects (DSDD): designing a virtual research environment for digital lexicological research. *Dialectologia*: pp. 93-115.
- WBD** = **Weijnen, A. e.a.** (1967-2005). *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen/Maastricht: Van Gorcum; Groningen/Utrecht: Gopher. (elektronische editie: <http://e-wbd.nl>).
- WLD** = **Weijnen, A., J. Goossens e.a.,** (1983-2008). *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Assen/Maastricht: Van Gorcum; Groningen/Utrecht: Gopher. (elektronische editie: <http://e-wld.nl/>).
- WVD** = **Devos, M. e.a.** (1979-2020). *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Tongeren: Michiels; Gent: Academia Press; Gent: Skribis (elektronische editie: <https://e-wvd.be>).